

EduInspire-An International E-Journal

An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.ctegujarat.org)
Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter)
 Patron: Prof. R. G. Kothari
 Chief Editor: Prof. Jignesh B. Patel
 Email:- Mo. 9429429550 ctefeduinspire@gmail.com

बालक केंद्रित शिक्षणात ललित कलांचे महत्व

सुप्रिया भुयार

नानीबाई शिक्षण महाविद्यालय, अमरावती

सारांश

बालककेंद्रित शिक्षणामध्ये शिकणारे मूल केंद्रस्थानी असते. त्याला देण्यात येणारे शिक्षण त्याच्या आवडी-निवडी, क्षमता, कल, गती आणि जिज्ञासेनुसार दिले जाते. सर्व बालक समान नसतात. मात्र प्रत्येक बालक unique म्हणजे अद्वितीय असतो. त्या शिक्षणामध्ये ललित कलांचा वापर उपयोगी ठरू शकतो. यामुळे बालकांचे व्यक्तीमत्व विकसित होण्यास मदत होते. बालक केंद्रित शिक्षणाची कल्पना 'मूल हेच केंद्र' या विचारातून आली.

"शिक्षण हे जीवनासाठी आणि जीवनाद्वारे आहे" -- जॉन ड्यूई

"प्रत्येक मुलाची गती वेगळी असते. म्हणून मुलांना स्वतः निवड करून, खेळून, शिकू द्यावे" -- मारीया मॉंटेसरी

"जे शिक्षण बालकाचा मेंदू, हृदय व हात यांना सक्रिय करते व त्याचा विकास करते. तेच खरे शिक्षण होय." -- महात्मा गांधी

म्हणूनच NEP 2020 मध्ये बालक केंद्रित शिक्षणाला अधिकृत स्थान मिळाले आहे.

थोडक्यात 'शिक्षक बोलेल आणि मुल ऐकेल' या जुन्या पद्धतीला नकार देऊन 'मूल करेल आणि शिकेल' ही नवी सुरुवात याद्वारे झालेली आहे. यामध्ये मूल 'करून खेळून, चुकून, अनुभवून शिकतील.

तसेच यामध्ये मुले प्रयोग करतील, चित्रे काढतील, कागद व माती पासून मॉडेल (हस्तकला) बनवतील, नाटक बसवतील, भूमिका करतील. ह्या तून केवळ पुस्तकी ज्ञान नव्हे तर जीवन कौशल्ये, विचार करण्याची क्षमता (का, व कसे), भावनिक कौशल्ये (सर्जनशीलता, चिकित्सक विचार, संवाद, सांघिक काम), व सगळ्यात महत्वाचे म्हणजे बालकामध्ये आत्मविश्वास वाढतो.

ह्याकरीता अभ्यासक्रमामध्येच ललित कलेचा समावेश करणे गरजेचे आहे.

ललित कला : ललित कला म्हणजे सौंदर्य निर्माण करणारी कला. ज्या कलांमधून आपण आपले विचार, भावना आणि कल्पना सुंदर पद्धतीने व्यक्त करतो त्याला ललित कला म्हणतात.

ललित कलांमध्ये

चित्रकला - रंग, रेषा, आकार रेखाटणे.

संगीत - गाणे, वाद्य वाजवणे.

नृत्य - हालचाली द्वारे कथा सांगणे.

नाट्य/अभिनय - पात्र बनून व्यक्त होणे.

हस्तकला - माती, कागद, कापडा पासून वस्तू बनवणे.

इत्यादीचा समावेश होतो. "जी कला आपल्याला फक्त उपयोगासाठी नाही, तर मनाला आनंद देण्यासाठी, सौंदर्य अनुभवण्यासाठी आणि भावना व्यक्त करण्यासाठी केली जाते, तिला ललित कला म्हणतात."

ललित कला आणि उपयुक्त कला यातील फरक

ललित कला

उद्देश : आनंद, सौंदर्य, भावना

उपयुक्त कला

उद्देश : रोजच्या जीवनात उपयोग

उदा : चित्र, गाणे, नृत्य

मनाला स्पर्श करते.

उदा : फर्निचर, भांडी, कपडे शिवणे

शरीराच्या गरजा भागवते.

प्रमुख ललित कला

पूर्वीपासून 7 ललित कला मानल्या जातात:

चित्रकला – Painting : रंग, रेषा, आकारांनी भावना व्यक्त करणे. उदा: राजा रवि वर्मा यांची चित्रे

शिल्पकला – Sculpture : दगड, माती, धातूपासून मुर्ती बनवणे. उदा: अजिंठा-वेरूळची शिल्पे

वास्तुकला – Architecture : इमारतींची सुंदर रचना. उदा: ताजमहाल, रायगड किल्ला

संगीत – Music : सूर, ताल, लयीतून आनंद देणे. उदा: शास्त्रीय, भावगीत, लोकगीत

नृत्यकला – Dance : देहाच्या हालचालीतून कथा सांगणे. उदा: भरतनाट्यम, लावणी, कथक

साहित्य – Literature : शब्दांमधून कल्पना, कथा, कविता. उदा: कुसुमाग्रजांची कविता, कादंबरी

नाट्यकला – Theatre : अभिनयातून जीवन दाखवणे. उदा: तमाशा, एकांकिका, सिनेमा

आता यात छायाचित्रण, सिनेमा, फॅशन यांचीही भर पडली आहे.

ललित कलेची वैशिष्ट्ये

सौंदर्य : बघून/ऐकून मन प्रसन्न होते.

भावना : कलाकाराची दुःख, आनंद, राग थेट आपल्यापर्यंत पोहोचतो.

कल्पना : वास्तवापेक्षा वेगळी, नवीन गोष्ट दाखवते.

निरपेक्ष आनंद : यातून पैसा मिळो न मिळो, पण आत्मिक समाधान मिळते.

ललित कलेचे महत्त्व

संस्कृती जपते : आपले सण, परंपरा, इतिहास चित्र, गाणे, नृत्यातून जिवंत राहतात.

मनाचा ताण कमी करते : चित्र काढणे, गाणे ऐकणे यामुळे मन शांत होते.

विचार करायला लावते : एकच चित्र 10 लोकांना 10 वेगळ्या प्रकारे भावते.

ओळख निर्माण करते : "मराठी नाटक", "वारली चित्रकला" ही आपली ओळख आहे.

शिक्षणात ललित कलेचा उपयोग

गणित + चित्रकला

"2+2=4" पाठ करण्याची आवश्यकता नाही. त्याऐवजी खालील कृती करता येईल.

कृती: 4 सफरचंद चित्र काढायला सांगा. 2 लाल + 2 हिरवे रंगवा. बेरीज डोळ्यांनी दिसेल.

इतिहास + नाट्यकला

"शिवाजी महाराज" या विषयावर पाठांतर न करता. खालील कृती करता येईल.

कृती : 5 मिनिटांचे लघुनाट्य. एक मुलगा शिवाजी, एक जिजाऊ. संवाद मुलांनीच लिहायचे. इतिहास जिवंत होईल.

विज्ञान + संगीत

"पाऊस कसा पडतो" या विषयावर पाठांतर करण्याऐवजी खालील कृती करता येईल.

कृती: पावसाचे गाणे बनवा. "टप-टप-टप" तालावर पाण्याची फेरी समजावून सांगा. evaporation = वाफ होऊन वर जाणे.

मराठी + साहित्य

"निबंध लिहा" ऐवजी खालील कृती करता येईल.

कृती: "माझा पाऊस" या विषयावर 4 ओळींची कविता किंवा चित्रकथा. व्याकरण नंतर, आधी व्यक्त होणे.

मूल्य शिक्षण + शिल्पकला

"प्रामाणिक रहा" उपदेश करण्याऐवजी.

कृती: मातीने "सत्यवादी राजा हरिश्चंद्र" ची मूर्ती बनवा. बनवताना गोष्ट सांगा.

शाळेमध्ये बालककेंद्री ललित कलेचे उपक्रम

"कलेचा अर्धा तास": रोज शेवटचा अर्धा तास फक्त ललित कलेसाठी ठेवता येईल. सक्ती न करता. जे आवडेल ते करण्याची मुभा विद्यार्थ्यांना देता येईल. चित्र, मातीकाम, गाणे.

"विषय पेटी": प्रत्येक विषयाची एक पेटी ठेवता येईल. त्यात रंग, कागद, वाद्य, कठपुतळी असेल. शिक्षकाने फक्त पेटी उघडून द्यावी.

"प्रदर्शनाची भिंत": वर्गाच्या भिंतीवर मुलांच्या चुका नाहीत, फक्त कलाकृती काढण्याची परवानगी द्यावी. त्यामुळे विद्यार्थ्यांचा आत्मविश्वास वाढतो.

"शिक्षक = सह-कलाकार": शिक्षकानेही विद्यार्थ्यांबरोबर नाचायचे, चित्र काढायचे. त्यामुळे भीती जाईल.

फायदे

भीती जाते : गणिताची, परीक्षेची भीती कमी होते कारण "खेळातून" शिकतात.

स्मरणशक्ती वाढते : जे करून शिकतो ते 90% लक्षात राहते.

सर्वसमावेशक : बोलून शकणारे मूल चित्रातून, लाजाळू मूल नाटकातून व्यक्त होते.

21 व्या शतकातील कौशल्ये : सर्जनशीलता, सांघिक काम, समस्या सोडवणे हे सर्व ललित कलेतून येते.

समारोप -

बालक केंद्रित शिक्षणाचा गाभा "मूल" आहे. आणि ललित कला हे त्यापर्यंत पोहोचण्याचे सर्वात प्रभावी साधन आहेत. ललित कला केवळ करमणूक नसून ती मुलांच्या बौद्धिक, भावनिक, शारीरिक आणि सामाजिक विकासाचा पाया आहे. चित्र, संगीत, नाट्य, नृत्य, यांच्या माध्यमातून मूल भीतीशिवाय शिकते, व्यक्त होते. आणि सर्जनशील बनते.

संदर्भ

बालकेंद्री शिक्षण - डॉ. अनिल काकोडकर

शिक्षणातील ललित कला - डॉ. मधु मंगेश कर्णिक

कला आणि बालविकास - डॉ. विजया वाड

नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 आणि कला शिक्षण - महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे

खेळून-करून शिकूया - यशवंत शिक्षण संस्था प्रकाशन

Art and Creative Development for Young Children - Robert Schirrmacher

The Arts and the Creation of Mind - Elliot W. Eisner

Multiple Intelligences - Howard Gardner

Creative Schools - Sir Ken Robinson

Child-Centered Education - Harold Rugg

NEP 2020 Document - Ministry of Education, Govt of India

EduInspire-An International E-Journal

An International Peer Reviewed and Referred Journal (www.ctegujarat.org)
Council for Teacher Education Foundation (CTEF, Gujarat Chapter) Email:- ctefeduinspire@gmail.com

NCF 2005 - રાષ્ટ્રીય અભ્યાસક્રમ આરાખડા - NCERT

NCFSE 2023 - રાષ્ટ્રીય શાલેય શિક્ષણ અભ્યાસક્રમ આરાખડા

<https://ncert.nic.in>

<https://scert.maharashtra.gov.in>

